

Darija Gabrić-Bagarić

KAŠIĆEVA RUKOPISNA *BIBLIJA* I *BLAGO JEZIKA* *SLOVINSKOGA* JAKOVA MIKALJE

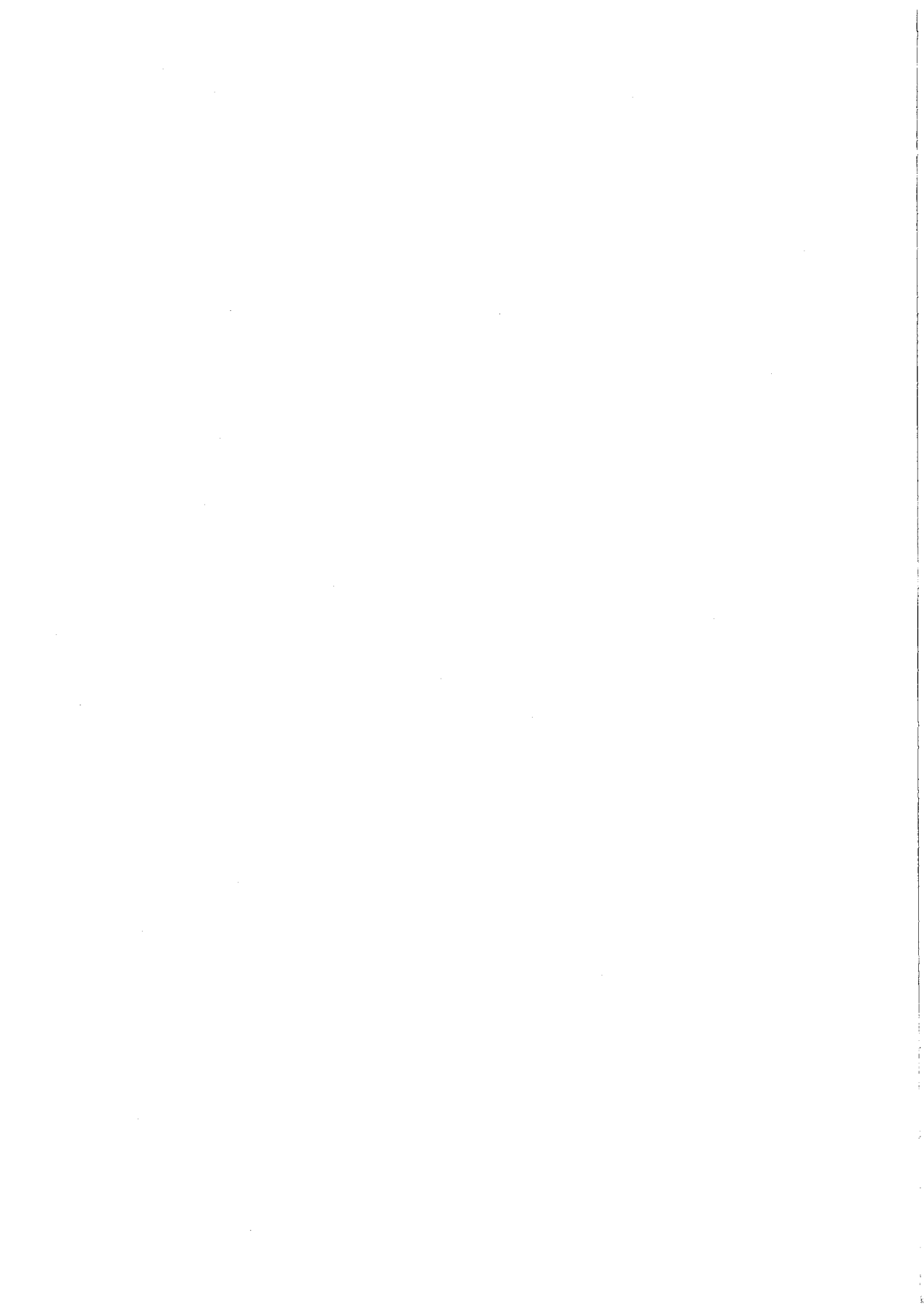
U radu se razmatra pitanje preuzimanje leksika iz rukopisnoga prijevoda *Biblije* B. Kašića u rječnik *Blago jezika slovinskoga* Jakova Mikalje i mlađa leksikografska ostvarenja.

Dok je međuovisnost hrvatskih dopreporodnih leksikografa i njihovih leksikografskih ostvarenja opće poznata, izvore i podrijetlo rječničkoga blaga u svakoga posebno teže je ustanoviti, jer - osim Della Belle i Stullija - autori starih rječnika o tome ne govore. Udio djela starih pisaca u dopreporodnim rječnicima možemo ipak utvrđivati na osnovi raznih, premda katkad i nesigurnih indicija, ali kakav su prinos u tomu imala rukopisna djela, zbog nedostatka dokaza teško je tvrditi. Vlada mišljenje da je komunikacijski potencijal rukopisnih djela iznimno nizak, njihova recepcija sasvim ograničena, pa neke nove spoznaje u tom smislu zahtijevaju iscrpna istraživanja.¹

Istodobni rad na izradi rječnika rukopisnoga hrvatskoga prijevoda *Biblije* (1631.-1637.) jezikoslovca i prevoditelja Bartola Kašića i na rječniku *Blago jezika slovinskoga ili slovník* Jakova Mikalje (1649.-1651.) nametao je dojam o leksičkoj sukladnosti ovih dvaju starih djela i o naglašenoj jezično-izražajnoj sličnosti. Dakako, ne misli se pri tome na identičnost općeg leksika, nemarkiranog ni na jednoj razini, već na jedan specifičan sloj koji daje boju tekstu. Budući da su oba autora pripadnici istoga crkvenoga reda - isusovačkoga, da su jedan broj godina proveli zajedno u Dubrovniku i da je na nizu primjera dokazana njihova suradnja, bilo je nužno otkriti na čemu se temelji uočena sličnosti - e da bismo imali o tome

---

¹ Prezentirani rad je inspiriran nalazom istih leksema u Kašića i Mikalje što je otkriveno prilikom izradbe rječnika Kašićeve *Biblije*, koji će biti tiskan uz prvotisak Kašićeva prijevoda. Tiskanje Kašićeve *Biblije* priprema se u Njemačkoj u okviru niza *Biblia Slavica*, Fredinand Schöningh Verlag, Paderborn.

tvorac glagoljice - kako su tvrdili u Rimu zagovornici hrvatskokrkenoslavenskoga jezika i glagoljičkoga pisma u liturgiji, niti da je Jeronim preveo *Bibliju* na "slavenski" jezik.⁴ Kašić nabraja sve postojeće slavenske prijevode Biblije - od onih iz Ćirilova doba, zatim one koji se nazivaju dalmatinskim ili ilirskim, prijevode srpske i rutenske, te na kraju govori o svom hrvatskom prijevodu. Svoj mukotrpan posao nije mogao lako prepustiti mraku i prašini rimskih arhiva. Kašićev je prijevod *Biblije* ipak čekao objavljivanje sve do naših dana.

Znatne nedoumice izaziva i vrijeme nastanka Kašićeva teksta, budući da o tome postoje različiti, često oprečni podaci u raznim Kašićevim spisima i bilješkama. Trenutačno je prihvaćeno mišljenje da je Kašić najprije preveo *Novi zavjet* (1625.-1630.), a zatim od 1631. počinje prijevod cijeloga *Svetog pisma* i ponovno *Novog zavjeta*, te čitav posao završava tijekom 1637. godine. Kasnija dotjerivanja teksta sežu sve do 1642.⁵ Dodajmo ovomu i biografski podatak da od 1620. do 1633. Kašić boravi u Dubrovniku u tzv. II. dubrovačkoj misiji, a zatim odlazi u Rim.⁶ Navedeni kronološki podaci imaju svoju potpunu vrijednost kad se odmjere prema podacima o Mikaljinu boravku u Dubrovniku i Rimu i o njegovoj suradnji s Kašićem.

Mikalja je u Dubrovniku od 1630. do 1633. obnašao dužnost učitelja gramatike u isusovačkoj gimnaziji, a Kašić mu je za to vrijeme bio rektorom. Dokazano je da su surađivali na jezikoslovnim poslovima i da je Mikalja u tom razdoblju neposredno upoznao Kašićev prevoditeljski i leksikografski rad.⁷ Nakon Dubrovnika Mikalja boravi u Rimu (1633.-1635. u Rimskom kolegiju kao student teologije, a od 1635.-1636. radi na tekstu gramatike, v. dalje), gdje je već 1633. i Kašić. U misiji u Temišvaru boravio je Mikalja od 1637. do 1645., odakle je po povratku u Rim donio rukopis svojega rječnika. Mikalja i Kašić dokazuju u Rimu djelatnicima *Zbora za širenje vjere* da su "dubrovački" i "bosanski govor" isti, opravdavajući se pred onima koji im prigovaraju da ne pišu "jezikom bosanskim" - kako zahtijeva *Zbor* - već dubrovačkim. U vrijeme kad Kašić brani pravovaljanost i ispravnost svojega prijevoda i pokušava ishoditi dozvolu za tisak, Mikalja nastoji dobiti novac za tiskanje gramatike (1636.), obrazlaže *Zboru* pravopisne i jezične probleme, ali bez ikakva rezultata: gramatika mu nije tiskana, pojavit će se tek zajedno s rječnikom 1649.-1651.⁸ U naznačenim biografskim činjenicama vidimo i Kašića i Mikalju

⁴ I. Golub, *Rad Ivana Paštrića na izdavanju glagoljskih liturgijskih knjiga*, Slovo, 21, Zagreb, 1971., str. 377-387.

⁵ P. Bašić, *O Kašićevu prevodenju Svetoga pisma*, Bogoslovska smotra, 1-4, Zagreb, 1994., str. 318 - 319.

⁶ M. Stojković, *Bartuo Kašić D.I. Pažanin*, Rad JAZU, knj. 220, Zagreb, 1919., str. 170-208.

⁷ M. Vanino, *Leksikograf Jakov Mikalja S.J.*, Vrela i prinosi, 2, Sarajevo, 1933., str. 1-43

⁸ Vanino, o.c., str. 5-6.

od 1630. do 1636. u Dubrovniku i Rimu zauzete istim ciljem, što nam dopušta zaključak da je Mikalja mogao pomno razgledati Kašićev rukopis prijevoda *Biblije*, kao što je - kako je već ranije dokazano - upoznao Kašićev rukopisni rječnik.⁹ Rezultat dodira s Kašićevim prijevodom je unos jednog broja leksema iz rukopisnoga biblijskoga teksta u Mikaljino *Blago*. Zbog te činjenice rukopisni prijevod ne možemo smatrati mrtvim djelom, jer je ono na poseban način živjelo u tiskanom Mikaljinu rječniku i, kao što ćemo pokazati, u djelima još nekih dopreporodnih leksikografa.¹⁰ Budući da je rječnik Kašićeve *Biblije* potpuno dovršen, a kritičko je izdanje Mikaljina *Blaga*, koje će omogućiti detaljnije analize, tek u pripremi, usporedba i raščlamba provest će se na ograničenom izboru leksema.¹¹

Očekivalo bi se da Mikalja u svoj rječnik unosi prvenstveno ili samo leksik *Novoga zavjeta*, budući da je taj dio *Biblije* bio završen do njegovog dolaska u Dubrovnik, međutim opaža se da ima dobar broj leksema i iz *Staroga zavjeta*. Kao što će popis karakterističnih natuknica pokazati, ne postoji neki poseban značenjski sloj iz kojega bi Mikalja obvezatno preuzeo Kašićev leksem ili iz kojega to ne bi učinio. Specifičan leksik biblijskoga teksta ne može bez posebnoga odabira niti naći svoje mjesto u rječniku kakvo je Mikaljino *Blago*, što dijelom tumači odsutnost nekih natuknica. Kako je i odsustvo znaka znak, tako i za Mikalju možemo tvrditi jedino da ne preuzima one riječi koje su u Kašića novotvorenica prema latinskom, i to često nespretna, npr. *činitevitnicilj* (=odvjetnik, lat. *actor*), *krivolazica* (=zavojite stube, lat. *cochlea*) i sl. ili prilagođenice tipa *mamzer* (=izvanbračni sin, lat. *mamzer*), zatim strane nazive životinja, tipa *kamiljopardel* (=žirafa), *ibik* (=divokoza), *dipsa* (=zmija) itd.

Ovdje donosimo popis nekih leksema koji se poslije Kašićeve *Biblije* nalaze samo u Mikaljinu *Blagu*, odnosno prvi su put zabilježeni u Mikalje a tek kasnije i u ostalih hrvatskih leksikografa, kamo su dospjeli, najvjerojatnije, iz Mikaljina rječnika. U obzir za ovu raščlambu dolaze samo riječi koje ima *Biblija*, a ne leksik tiskanih djela Kašićevih, što su ih i Mikalja i ostali leksikografi mogli imati u rukama kao svoju lektiru ili izvore građe za svoje rječnike. Prema tome, Kašićev leksik registriran u *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* (ARJ), a ekscerpiran iz tiskanih djela, nije predmet usporedbe ni s Mikaljinim rječnikom ni s ostalim ovdje spomenutim leksikografskim

⁹ V. Putanec, *Tekstološka analiza rukopisnoga hrvatsko-talijanskoga rječnika Rkp. 194 (Franjevački samostan u Dubrovniku)*, Rasprave Zavoda za hrvatski jezik 17, Zagreb, 1991., str. 200-207.

¹⁰ Svi podaci za pisce i rječnike doneseni su prema *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU*

¹¹ vidi gore bilješku 2.

ostvarenjima. Isto tako predmet razmatranja nisu ni leksemi koje imaju i Kašić i Mikalja a koji su potvrđeni u drugih pisaca njihova i ranijega vremena i nisu specifičnost koja bi govorila o vezama Mikalja - Kašić.

U prvom stupcu sljedećega popisa nižu se riječi iz Kašićeva prijevoda *Biblije* sa signaturom biblijske knjige, poglavlja i retka u kojima se nalazi potvrda, a u drugom paralela iz Mikaljina *Blaga* sa značenjem. Leksemi se donose u natukničkom (temeljnomo) obliku uobičajenom u rječnicima, bez obzira na konkretnu realizaciju u biblijskom tekstu.

Kašić

araidan'je Kol 4,11; Heb 13,22;
Sir 37,4
baležina Sir 22,2
barina Otk 20,K
bezredan Rim 1,31; Sir 37,12
bojništvo 2 Kor 10,4
canjkavac Lev 19,16
cipres Pj 1,16
ckvrn Izl 12,5; Lev 1,10; Otk 14,5;
Mudr 13,14
crvotočan Pj 1,10
čenkin Izl 28,13; Br 4,14

čmin Mt 23,23
despik Pj 4,13; Mk 14,3

far Izl 9,32; Lev 2,16
gostica Izl 3,22
grabsa Fil 2,6; Jdt 5,18; Heb 10,34
grabus 1 Kor 6,10
jačintić Izl 35,6; Otk 21,20
jezičnik Ps 139,12
kambra Otk 19,8; Lk 16,K
kasia Izl 30,24; Ps 44,9

knjižnica Ezr 6,1
kviran 2 Tim 4,13
lič Post 41,43; Jš 3,2; Izl 32,5
metvica Mt 23,23; Lk 11,42

mjerilica Izr 11,1; Mudr 11,23

Mikalja

araidan'je (=radost) /*Bella, Stulli,
Voltigi/
baležina (=balega)
barina (=lokva)
bezredan (=nepristojan; nepravilan)
bojništvo (=vojska) /*Bella, Stulli/
cankavac (=brbljavac)
cipres (=čempres)
ckvrn (=oskvrnuće, greška)

crvotočan /*Belostenec/
čenkin (=kuka) /*Bella, Stulli,
Belostenec/
čmin (=iris) /*Šulek/
despik (=lavanda) /*Bella, Belostenec,
Stulli, Šulek/
far (=raž)
gostica (=gošća)
grabsa (=grabež; otimanje; nasilje)
grabus (=razbojnik)
jačintić (=dragi kamen)
jezičnik (=brbljavac) /*Bella, Stulli/
kambra (=vrsta platna) /*Stulli/
kasia (=miomiris; divlji cimet) /*Bella,
Stulli, Šulek/
knjižnica /*Bella, Stulli,... Šulek/
kvir (=pergamena)
lič (=glasnik)
metvica (=menta) /*Bella, Belostenec,
Voltigi/
mjerilica (=vaga)

naježen'je Ef 5,27; Izl 21,25	naježen'je (=jeza, strah)
nana 2 Tim 1,5	nana (=baka)
očce Br 17,8	očce (=pupoljak)
ogrnač Dj 19,12	ogrnač (=ogrtlač,plast) /*Bella, Stulli/
plasa Izl 28,38; 1 Kr 6,21; Izr 3,3	plasa (=metalna pločica) /*Bella, Stulli/
priložnica Post 22,24	priložnica.(=konkubina)
proždorac Mt 11,19;Lk 7,34; Post 49,27	proždorac (=proždrljivac, izjelica) /*Bella, Voltiggi/
puhvica Lev 8,9	puhvica (=prištić, bubuljica) /*Bella, Belostenec/
pura Dj 27,41	pura (=prova, pramac)
skapuč Izl 28,32; Job 30,18	skapuč (=kukuljica)
stoka Lk 15,12; Izr 10,25	stoka (=imanje)
skif Dj 27,K	škif (=brodić)
tribun Br 31,14	tribun (=tisućnik)
veleis Lk 16,19; Otk 18,12	veleis (=vrsta platna)
žukovina Izl 2,5; Job 8,11	žukovina /*Bella, Stulli, Šulek/

Valja napomenuti prije daljnje raščlambe: opreke *canjkavac - cankavac* i *skif - škif* mogu se smatrati grafijskom varijantom ili posljedicom različitoga čitanje rukopisnoga teksta, dok je opreka *kvir - kviran* tvorbene naravi, a leksički se radi o istoj jedinici. U obzir nisu uzimani oni leksemi koji se po značenju razlikuju u Kašića i Mikalje, premda su prisutni u obojice, dapače katkad su u Mikalje oni, prema podacima ARj, prvi put potvrđeni (npr. leksemi *pomstvo, podriet, poznanac*).

Prva navedena riječ u popisu - *araidan'je* - izvedena je prema poznatom i potvrđenom glagolu *araidati se*, pa se ovdje kao Kašićeva i Mikaljina posebnost navodi samo tvorbeni tip glagolske imenice. Prema Kašićevu *gnjilar* Mikalja ima *gnjilarstvo*, ali ne i osnovnu *gnjilar*, no ta se riječ ne uzima kao hapax preuzet iz Kašića, jer se radi o izvedenici kojoj je autor Mikalja. Isti je postupak primijenjen i u ostalim slučajevima takvih tvorbenih zahvata.

Lako je zaključiti da Mikalja preuzima Kašićeve nazive biljaka (*čmin, čipres, metvica, despik, kasia, far, žukovina*) i da su to uglavnom nazivi iz *Novoga zavjeta*, rjeđe iz starozavjetnih knjiga. Uočljivo je da se to nazivlje dijelom susreće u mlađim rječnicima, što je označeno u kosim zagrađama i zvjezdicom /*.

Mogla bi se izdvojiti i skupina riječi koje označavaju dijelove broda (*pura*) ili sam naziv broda (*škif*), vrste tkanina (*veleis, kambra*), tvari uopće (*kvir*), ali opet ostaje jedan broj leksema za koje ne možemo ustanoviti po kojemu su kriteriju ušle u Mikaljin rječnik. Zanimljivost predstavlja svakako podatak da prvu potvrdu i danas žive riječi *knjižnica* imamo u Kašića a zatim u Mikalje, te naravno poslije u svih leksikografa do Šuleka.

Posebnu pozornost izaziva pojava sinonimije *kambra - veleis* u oba pisca.

Kašićev tekst *Biblije* ima na rubu zabilježene sinonime za pojedine lekseme (v. dalje), i to tako da je u tekstu riječ potcrtana, a onda se na rubu donosi njezin sinonim. Tako se u Lk 16,19 i Otk 17,4 prema *veleis* (lat. *byssus*) pojavljuje na rubnom zapisu *kambra*, a u Mikaljinu *Blagu* pod natuknicom *kambra* nalazimo tumačenje *veleis*. Isto je tako indikativno da uz natuknicu - turcizam *telal* Mikalja navodi kao objašnjenje Kašićev leksem *lič*, potvrđen u starozavjetnim knjigama. Obama leksemima značenje je *glasnik*, s tim što turcizma *telal* nema Kašićev prijevod, kao što u Kašića nećemo naći ni riječ *glasnik*. Taj nalaz svjedoči zapravo da je Mikalja morao imati u rukama kompletan Kašićev prijevod *Biblije*, koji je čitao prateći ne samo osnovni tekst nego i rubne zapise, gdje su se nalazili sinonimi.

U ukupnom broju navedenih hapakslegomena razvidna je pretežnost potvrda iz *Novoga zavjeta*, što može upućivati, slijedimo li kronologiju događanja i biografske podatke, da je Mikalja po dolasku u Dubrovnik mogao odmah upoznati Kašićev prijevod i eventualno se služiti njim ako je planirao rad na rječniku. Mnogo je vjerojatnije da je Kašićevu *Bibliju*, zapravo cjeloviti prijevod, počeo doživljavati kao izvor za svoj rječnik za vrijeme boravka u Rimu, jer iz jedne spomenice upućene *Zboru* vidi se da on već 1635.-1636. predlaže da sam sastavi gramatiku i rječnik. Za tako preuzetnu ponudu ne bi imao hrabrosti da neke pripremljene radnje za izradu rječnika već nije obavio. To je upravo ono vrijeme koje smo naveli kao godine borbe za tiskanje *Biblije* i Mikaljine gramatike, te nastojanja da se rimskim poglavarima protumače sličnosti dubrovačkoga i bosanskoga idioma. Ako bi to bilo točno, onda bismo početak Mikaljina rada na rječniku morali staviti u one dvije godine (1635. i 1636.) koje su prekrivene mrakom u njegovoj biografiji i koje Mikaljini biografi popunjavaju različitim pretpostavkama.¹² To bi, nadalje, značilo da je Mikalja prilikom polaska u Temišvar već imao neki nacrt rječnika i osnovnu koncepciju, a vrlo vjerojatno i osnovni leksički fond. Mislim da se ovdje moramo podsjetiti na izvrsno zapažanje V. Bockholta da je Mikaljin rječnik utemeljen na prijevodu nekoga talijansko-latinskoga korpusa na hrvatski, s dopunama prema Vrančiću kao najkompletnijem hrvatskom izvoru toga doba.¹³ Ne zaboravljamo, naravno, da je i rječnik atribuiran Kašiću zapravo hrvatsko-talijanski obrat iz Vrančića s dodatkom jednoga broja novih leksema koje Kašiću i priskrbuju autorstvo.¹⁴

Mikalja je, dakle, u godinama svog predtemišvarškoga boravka u Rimu mogao talijanskom (ili latinskom) lijevom stupcu tražiti hrvatski korelat u hrvatskim izvorima. Na leksikografskoj razini nudili su mu se Vrančićev *Dikcionar* i Kašićev

¹² Vanino, o.c., str.5.

¹³ V. Bockholt, *Sprachmaterialkonzeptionen und ihre Realisierung in der kroatischen und serbischen Lexikographie*, Essen, 1990., str. 422 - 428.

¹⁴ V. Putanec, o.c., str. 175 -178.

rukopis rječnika, djela hrvatskih pisaca i, naravno, Kašićeva *Biblija* u mjeri u kojoj je njezin leksik zadovoljavao zahtjeve jednoga rječnika općeg tipa. Opsežan posao nije mogao završiti u Rimu, dovršit će ga u Temišvaru, gdje je mogao nastati i hrvatsko-talijansko-latinski obrat. U Temišvaru će se popunjavati hrvatski stupac leksemima narodnoga dubrovačkoga govora, što su ih kao informatori mogli pružiti tamo nastanjeni dubrovački trgovci i toliko traženim bosanskim riječima, što su ih Mikalji mogli u pero kazivati bosanski obrtnici, također žitelji temišvarske kolonije.¹⁵

Ovdje dolazimo do još jedne zanimljive sličnosti između Mikalje i Kašića: obojica rabe turcizme, doduše Kašić nešto rjeđe. Malobrojne iste turcizme obojice pisaca predstavljamo popisom: *bubreg, bunar, busija, čoha, dolama, hadum, harač, muzuvir, sahat, šator, torbica*. Usporedimo li navedeni fond leksema uvjetno nazvanih zajedničkim turcizmima s onim koji iz Mikaljinog *Blaga* navodi Stachovskij, vidjet ćemo da je po broju zabilježenih turskih riječi Mikalja daleko ispred Kašića.¹⁶ Kod zajedničkih turcizama radi se o onima koji su dosta prošireni, potvrđeni vrlo rano, i nisu specifični samo za bosansko područje, npr. *torbica* ima već Vrančić, *busija* bilježi Budinić, za *bunar* zna Baraković, *hadum* se prvi put pojavljuje u Budinića, zatim u Gradića i Bandulavića - a sve su to izvori iz kojih su taj leksem mogli preuzeti Kašić i Mikalja. Iznimku predstavlja *sahat*, koji prvi koristi - prema podacima ARj- bosanski franjevac M. Divković, što nam onda ne dopušta pretpostavku da je Mikalja taj leksem preuzeo s rubnog zapisa iz Kašićeva *Novoga zavjeta* (Mk 14,K). Činjenica da se leksem *sahat* nalazi u Kašića na rubu kao sinonim za *ura* (Mk 14,37) ilustrira kako je Kašić svoj tekst prilagođavao zahtjevu da piše "bosanski". Ovdje je pitanje jesu li i Kašić i Mikalja *sahat* usvojili izravno iz Divkovićeve jezika, ili je Divkovićev jezik bio izvor ovom turcizmu samo za Kašića, a Mikalja ga je preuzeo u izravnom dodiru s bosanskim govornicima u Temišvaru - no na to se teško može odgovoriti. Turcizmi su - sasvim sigurno - i jednom i drugom bili znak "bosanskoga jezika" i s tom su svrhom i uneseni u prijevod *Biblije*, odnosno u Mikaljino *Blago*.

Isti tip prilagođavanja "jeziku bosanskom" imamo i slučaju kad je Kašiću *busija* sinonim za *varka* (Izr 10,3), osim što ima i značenje *zasjeda*, *bunar* sinonim za *jama* (Post 14,10) ili za *studenac* (Iv 4,6), uz napomenu da se svi pobrojani turcizmi rabe u prijevodu *Biblije* i izvan sinonimnih parova navedenoga tipa, i to i u starozavjetnim i u novozavjetnim knjigama. Nisu rijetki ni suprotni slučajevi kad se turcizam mijenja drugom riječi čak udaljenoga značenja, pa umjesto *bubreg* (lat. *renium*) dolazi *bedro* (Izl 28,42) ili umjesto *harač* (lat. *tributum*) - *dohodak*

---

¹⁵ Bockholt, o.c., str. 423, Vanino, o.c., str. 11.

¹⁶ Stachovskij, o.c., s tim da autor ne navodi sve turcizme koje sadrži Mikaljin rječnik, nedostaju npr. leksemi *čuskija, pečkemet* i dr.

(Lk 23,2), unatoč tomu što je turcizmom točnije preveden latinski korelat iz *Vulgate*.

Mikalja pak turcizam navodi kao tumačenje natuknice, pa se uz natuknicu *mast* dodaje kao istoznačno *farba*, *boja*, ali uz natuknicu *kantar* ima *mierilica* kao Kašić. Natuknicu *bunar* tumači Mikalja kao *puč*, *studenac*, *kladenac*, a ako pogledamo u Kašićevo Ev. po Iv. 4,6 vidjet ćemo da se uz *studenac* navode kao sinonimi na margini *puč*, *bunar*, *kladenac*, što pokazuje potpuno isti repertoar naziva za isti objekt, s tim što je *puč* tipičan raguzeizam.

Naravno da Kašić neće imati čitav niz Mikaljinih turcizama, jer biblijski tekst nema potrebu za imenovanjem nekih pojmova, kao što su npr. *argatin*, *bula*, *buzdohan*, *čardak*, *rakija* i sl.

Valja upozoriti i na jednu fonološku opreku: Mikalja ima leksem *filj*, što je turcizam za *slon*, a Kašić ima kao sinonim na rubnom zapisu *piljev* prema *lefanji* (=slonov) u osnovnom tekstu (Ps 44,9). Radi se o opreci *f: p* (filjev: piljev), a koja ukazuje na bosansko podrijetlo Kašićeva pridjeva *piljev*. Osnovni leksem *filj* Kašić ne poznaje, a prema navodima ARj prva potvrda potječe iz Mikaljina *Blaga*, od njega su je vjerojatno preuzeli Bella i Stulli, a od bosanskih franjevačkih pisaca poznaje ju samo M. Radnić, čija su djela tiskana 1683. i nisu mogla biti Mikaljin izvor.

Prema turcizmima Mikaljinoga *Blaga* u Kašića često registriramo riječ tipičnu za sjevernodalmatinske otočke govore, kao što je slučaj u paru *čelavac* /Mikalja/ - *plišivac* /Kašić/, ili pak stariju riječ što možemo predstaviti odnosom *boja* /Mikalja/ - *mast* /Kašić/, ili *kantar* /Mikalja/ - *mjerilica* /Kašić/.

U jednom broju podudarnih leksema vidimo koliko su i Kašić i Mikalja crpli iz dubrovačkoga govora i iz jezika dubrovačkih pisaca i odlučivali se za ista rješenja. Indikator toga tipa je sinonimni par *zamirka* - *kolač* 1 Kor 9,24, gdje *kolač* znači *nagradu u utrci*, a to je upravo značenje što ga riječ *kolač* ima i u Mikaljinu *Blagu* (premium, palmarium) i u dubrovačkih pisaca (M. Držić). Isti slučaj je i s parovima *jedarce* - *trinket* Dj 27,40; *blazina* - *tugdijela* Mk 4,38, gdje se raguzeizam (2. član para) nalazi u Kašića na rubu, a u Mikalje je raguzeizmom protumačena natuknica. Suprotni tip primjera imamo kad Kašić prema raguzeizmu osnovnoga teksta daje kao opreku na rubnom zapisu općehrvatsku riječ: *rupa* - *žitnica* Post 47,22; *grnal* - *žitnica* Rut 2,23 (dubrovački: *grnao*); *kuda* - *rep* Pnz 28,13 itd. U Mikalje je natuknici *hambar* pripisano objašnjenje *žitnica*, a natuknici *rupa* istoznačnice *hambar*, *žitnica*. Imenovanje skladišta žita nazivom *rupa* tipično je samo za Dubrovnik, gdje su u tzv. rupama čuvane državne zalihe žita, koje su u vrijeme gladi dijeljene puku. Zgrada u kojoj su zaista bile državne žitnice danas je dubrovački etnološki muzej, nazvan *Muzej Rupe*. Oba pisca uočila su lokalno značenje toga leksema i nastojala ga objasniti leksemom sa širom izoglosom, odnosno općepoznatim nazivom - *žitnica*. Popis identičnih sinonimnih parova mogao bi se i dalje proširivati, ali je za ilustraciju dovoljno i ovoliko. Važnije bi bilo ustanoviti kome u dvojcu Kašić - Mikalja pripada ideja o uspostavi upravo

takvoga tipa sinonimije. Kronologija bi omogućavala u nekim slučajevima da prednost damo Kašiću, jer ako on 1631. prevodi *Knjigu postanka*, onda on prvi rabi raguzeizam *rupe* sa značenjem *žitnica*.¹⁷ Ali čim smo to ustanovili, otvara se pitanje pod čijim utjecajem daje objašnjenja na rubnim zapisima, i to upravo objašnjenja kakva smo gore naveli. Je li pri susretu s Mikaljom - tada još samo učiteljem gramatike - došao na tu ideju, je li, dakle, mladi Mikalja već imao na umu neki rječnički nacrt, ili Kašiću rubni zapisi predstavljaju napor ka poboljšanju prijevoda. To bi dalje vodilo k pretpostavci da je Mikalja možda čak autor rubnih zapisa, ali bez detaljnih istraživanja to se ne bi moglo dokazati. Na takvu misao navodi sinonimni par *Filipljanin - Plovdivan* (Fil 0,N), jer samo Mikaljino *Blago* ima za latinski toponim *Philippopolis* slavensko *Plovdiv*, prema kojemu je napravljen etnik *Plovdivan* na rubnom zapisu. Da bi se takav Mikaljin udio sa sigurnošću utvrdio, treba najprije popisati sve parove sinonima, pa onda i lijevi stupac (iz osnovnoga teksta) i desni (s ruba) usporediti s Mikaljinim rječničkim fondom. To, međutim, zahtijeva drukčiji pristup i dugotrajniji rad od onoga koji je predviđen za ovaj članak, pa takvo istraživanje ostavljamo nekom drugom vremenu. U svakom slučaju sinonimni parovi pokazuju potrebu za tumačenjem raguzeizama ili su pak uneseni kao pojašnjenje nekoj manje poznatoj, neobičnoj riječi. Nekada taj sinonim na margini samo stilski poboljšava prijevod, ponekad se naprotiv udaljava od *Vulgate*, i tada je sasvim sigurno da ga nije unio Kašić, jer je Kašić prevodeći *ad litteram*, ili kako se to još kaže *na razini riječi* strogo poštivao latinski izvornik. Podudarnosti sinonimnih parova što se nalaze u oba promatrana teksta, u *Bibliji* i *Blagu*, govore nam da su Kašić i Mikalja ostvarivali poseban tip suradnje za vrijeme nastanka tih djela, te da je neosporno Kašićev prijevod, iako u rukopisu, jedan od izvora Mikaljina *Blaga*.

Manje dilema izaziva uočeni leksik Kašićeva prijevoda u Della Bellinu i Stullijevu rječniku. I ovdje se, naravno, mora postaviti ograda prema leksiku tipičnom za dubrovački govor, koji je izravno ulazio u rječnike dubrovačkih leksikografa, a pozornost treba usmjeriti na one lekseme koji su jedino potvrđeni u Kašićevu prijevodu *Biblije* i izvan toga teksta ih nigdje ne nalazimo. Ostavimo li po strani one riječi koje su mlađi leksikografi preuzeli iz Mikaljina *Blaga*, što je u dopreporodnoj leksikografskoj praksi uobičajeno i ne iznenađuje, možemo pronaći u Stullija sljedeće Kašićeve hapaxe: branjenica (=ograda), crnomast (=crn, garav), dugoživac, dvojezičnik (=licemjer), hotion (=namjeran), manjarica (=sjekira), narukva (=narukvica), oče (=rupa u mreži), storač (=biljka, lat. *styrax*), sebice (=kućine), solad (=zlatni novčić). Della Bella bilježi Kašićev leksik: bubanjčica (=bubnjarica), crnomast (=crn, garav), flekta (=vrsta postelje sa zastorom protiv komaraca), pošljica (=epidemija, dizenterija), sebice (=kućine). Budući da je

¹⁷ Bašić, o.c., str. 319.

usporedba sa Stullijem i Della Bellom obavljena usput, pri traženju podudarnosti s Mikaljom, vrlo je vjerojatno da bi se moglo naći još leksema koje su ta dva leksikografa preuzeli iz Kašićeva rukopisa. Mislim da je i navedeni broj primjera dovoljan da pokaže kako je Kašićev tekst imao neobičnu sudbinu: zabranjeni prijevod *Biblije* Bartola Kašića bio je, dakle, živ i čitan iako u rukopisu i unatoč izgonu iz službene uporabe. Bilo bi zanimljivo doznati kako su Stulli i Della Bella došli do toga rukopisa, budući da su ta dva leksikografa dokumentirali svoju leksikografsku građu navodima iz pisaca, a Stulli je posebno i citirao svoje izvore, kako rječničke (Mikalja, Della Bella, Belostenec, Habelić, Jambrešić), tako i književne, međutim, Kašićev rukopis ne spominje. Za istraživače sudbine Kašićeva autografa i njegovih prijepisa to bi mogao biti važan podatak.¹⁸

Na kraju analize spomenut ću uporabu dvaju specifičnih raguzeizama u Kašićevu prijevodu *Biblije*. Prema lat. *maxilla* Kašić nema *čeljst* nego *kosirac* (Suci, Sirah) kako imaju Mikalja i dubrovački pisci, a tumačenje je da čeljusna kost ima oblik kosira i odatle joj ime. Izvan dubrovačke književne prakse nije potvrđen takav naziv za *čeljst*. Drugu zanimljivost nalazimo u tekstu Djela apostolskih 27,14, gdje Kašić latinsku rečenicu: *Non post multum autem misit se contra ipsam ventus typhonicus, qui vocatur Euroaquilo* prevodi ovako: Ne do vele tad zavarže se vietar protiva njoj *tifonik*, koji se zove *euroakvilo kozomor*. Znamo li da Kašić prevodi na razini riječi, onda ovdje imamo jedini primjer u cijelom biblijskom tekstu gdje je odstupio od toga i nakon *euroakvilo* dodao riječ *kozomor* kojom hoće protumačiti o kakvom se vjetru radi. Prema navodima ARj *kozomor* je naziv za neki jaki i neugodan sjeverni ili istočni vjetar od kojega ugibaju koze, potvrđen je u Mikalje i u dubrovačkih pisaca. Možda je *kozomor* - prema uobičajenom postupku - trebao ići na rubni zapis a ne ovdje kao kontaktni sinonim nazivima *euroakvilo* i *tifonik*. Ovakvo njegovo mjesto pokazuje, međutim, koliko je Kašić usvojio dubrovački idiom, u kojoj su mjeri govorna i književna praksa toga grada bili njegov izvor i škola štokavštine, pa nisu ni pogriješili mnogo oni koji su tvrdili da je *Biblija* prevedena "u jezik dubrovački a ne u jezik bosanski".¹⁹

Morali bismo spomenuti i jednu vezu s bosanskom književnošću upravo zbog obilježenosti na leksičkoj razini. Kašić latinsko *abortivus* prevodi kao *isporče* Job 3,16, što je potvrđeno jedino u Bandulavića (1613.) u istom značenju i prema istom latinskom leksemu. Varijanta *sporče* Br 12,12 je pogreška u rukopisnom tekstu. Prezentirani niz veza između Kašićeva rukopisnoga prijevoda i književnih djela, leksikografskih djela i živih govora pokazuje složeni proces nastanka prijevoda jednoga zahtjevnoga teksta u vrijeme kad se moderni hrvatski izraz tek začinja, kad se tek postavljaju temelji književnom izrazu na štokavskoj osnovi, ali

¹⁸ Bašić, o.c. 321-322.

¹⁹ Vanino, o.c. str.5, Tuksar, o.c., str.9-12.

i ilustrira interes onodobnih (Mikalja) i kasnijih leksikografa za takvo djelo kao izvor. Upravo veze očitovane u preuzimanju leksika govore o povijesti toga teksta koji za nas tek sada izlazi iz stoljetnoga mraka, a u svoje je doba živio na poseban način. Uočene veze jednoga prevoditelja i jednoga leksikografa daju nam naslutiti ponešto o jezikoslovnoj klimi u Dubrovniku u prvoj polovici 17. stoljeća, o naporima jezikoslovaca - pripadnika isusovačkoga reda, te korigiraju neke naša spoznaje o Mikaljinu leksikografskom radu, prvenstveno o začecima njegova *Blaga jezika slovinskoga*. Uvjerili smo se još jednom koliko su naša stara književnost i leksikografija neistražene i koliko još posla čeka istraživače staroga jezika.

LITERATURA

1. Bašić, Petar, *O Kašićevu prevođenju Svetoga pisma*, Bogoslovska smotra, 1-4, Zagreb, 1994.
2. Bockholt, Volker, *Sprachmaterialkonzeptionen und ihre Realisierung in der kroatischen und serbischen Lexikographie*, Essen, 1990.
3. Horvat, Vladimir, *Bartol Kašić u obranu svoga prijevoda hrvatske Biblije*, Vrela i prinosi, 10-19, Zagreb, 1992/93.
4. Putanec, Valentin, *Tekstološka analiza rukopisnoga hrvatsko-talijanskoga rječnika Rkp. 194 (Franjevački samostan u Dubrovniku)*, Rasprave Zavoda za hrvatski jezik 17, Zagreb, 1991.
5. Rešetar, Milan, *Micaglia und sein Wörterbuch*, Archiv für slavische Philologie, 33, Berlin, 1912.
6. Stachovskij, St. *Turcizmy v slovare Ja. Mikali*, Etimologia 1965, Moskau, 1967.
7. Stojković, Marijan, *Bartuo Kašić D.I. Pažanin*, Rad JAZU, knj. 220, Zagreb, 1919.
8. Štrekelj, Karol, *Česische und polnische Wörter in Mikaljas Wörterbuch*, Archiv für slavische Philologie, 33, Berlin, 1912.
9. Tuksar, Stanislav, *Hrvatska glazbena terminologija u "Blagu jezika slovinskoga" Jakova Mikalje*, Arti musices, 11, Zagreb, 1980.
10. Vanino, Miroslav, *Leksikograf Jakov Mikalja S.J.*, Vrela i prinosi, 2, Sarajevo, 1933.

SUMMARY

KAŠIĆ'S MANUSCRIPT BIBLE AND "BLAGO JEZIKA SLOVINSKOG" BY JAKOV MIKALJA

Although it has remained in manuscript to the present time, Kašić's translation of the Bible had a specific viability. In the paper the author shows that this manuscript was one of the models for Mikalja's *Blago jezika slovinskoga* as well as Della Bella's and Stulli's

dictionaries. The fact that Mikalja was familiar with Kašić's translation before he went to Temišvar and before his final version of his dictionary, enables us to conclude that Mikalja began collecting the data for his work very early; this adds to our understanding of Mikalja's work during 1635 and 1636, i.e. during the period for which his biographers don't have reliable data but only various assumptions. The author also sheds light on the relationship of both of the writers towards raguseisms and turcisms influenced by the requirement of the Congregation for the Propagation of the Faith that literary works be written in a "Bosnian rather than a Dubrovnik dialect".

Key words: "Bosnian" dialect, "Dubrovnik" dialect, contact synonyms, manuscript, manuscript reception